

Metoda oral history

Základní informace o metodě

Metoda oral history je metoda **kvalitativní**. Při jejím užívání je vždy kladen důraz na kvalitu výsledků, nikoliv jejich kvantitu. Dokumenty pořízené touto metodou jsou tvořeny dodatečně, tj. až po uskutečnění nějaké události, s odstupem času, který může ovlivnit interpretaci dané události nebo jevu.

Metoda je zaměřena na zaznamenání paměti jednotlivce z řad tzv. bezdějinných vrstev společnosti. Jde proto o **subjektivní** a často problematický **zdroj**, který je nutno analyzovat a interpretovat s patřičným kritickým pohledem a oporou v jiných typech pramenů. Jeho základní funkcí je rozšiřování či korigování dosavadních znalostí získaných z jiných pramenů.

Výsledky pořízené metodou oral history jsou neopakovatelné – žádný rozhovor nelze pořídit stejným způsobem dvakrát a možnost opravy je omezený. Vedení a zaznamenání rozhovoru je velmi **zodpovědná práce**. Její provedení musí být vysoce profesionální z hlediska různých vědních oborů a lidských dovedností, jejichž základem je respekt k člověku, k jeho jedinečnosti.

Typy rozhovorů

Životní vyprávění je záznam vzpomínek na celý život, od dětství do současnosti, podávaný stylem volného vyprávění s menším počtem otázek. Obsah určuje vyprávějící, tazatel pouze upravuje směr. Rozhovory jsou obvykle časově náročnější, je nutné provést minimálně dva. Při prvním rozhovoru mluví především dotazovaný dle své osnovy a své selekce témat. Druhý rozhovor navazuje na první, může se při něm detailněji rozebrat určitá část života, jeho průběh více ovlivňuje tazatel na základě informací a poznatků získaných z prvního rozhovoru.

Interview je vyprávění zaměřené na určitou část nebo součást života. Životní příběh je potlačen na úkor detailnějšího rozebrání zvoleného tématu. Dotazy jsou četnější než u životního vyprávění. Rozhovor není tak časově náročný, jako životní vyprávění. Často jej není třeba ani opakovat.

Postup vyprávění:

- chronologický: vypravěč drží časovou linku, při které vypráví o všech aspektech svého života v návaznosti na dobu, kdy se udály; obvyklejší a pro vypravěče i tazatele přirozenější
- strukturovaný: vypravěč rozebírá postupně jednotlivé aspekty svého života dle důležitosti, kterou jim přiřkládá

Účastníci rozhovoru

Hlavními účastníky rozhovoru je tazatel (výzkumník) a **respondent** (narátor, dotazovaný, vypravěč). Jejich vztah je asymetrický, a to především z hlediska:

- důvodu rozhovoru: tazatel jej potřebuje pro svůj výzkum a jeho výstup; respondent jej poskytuje z různých důvodů, které jsou založeny na jeho osobním postoji a rozhodnutí (chce informovat, opravit dosavadní informace, které považuje za nesprávné, aby se o něm vědělo...)
- účast na rozhovoru: tazatel má určitý cíl, ale omezené prostředky, nesmí dávat najevo své názory, které by mohly ovlivnit průběh rozhovoru, jeho otázky jsou klíčové pro celý průběh a následnou analýzu a interpretaci; respondent určuje dynamiku a obsah rozhovoru, selektuje, hodnotí a interpretuje témata, svoji roli v jednotlivých událostech
- pravdy: tazatel zná i další prameny k dané události, ale nebyl jí přítomen; respondent danou událost prožil, ale má na ni vlastní názor, který nemusí být shodný s oficiálním
- věku: výjimečně jsou tazatel a respondent stejného věku, obvykle je tazatel mladší, což musí umět pro svoji práci kladně využít; respondent může mít díky svému věku na danou událost specifický pohled, ovlivněnou paměť z hlediska soudobého a současného postavení ve společnosti, výjimečnosti nebo bagatelizace dané situace, osobní pozice v dané události, psychické náročnosti a eventuální traumatizace
- dalších: např. pohlaví (ne každý respondent poví vše každému tazateli), etnické a kulturní odlišnosti (jazyková bariéra, jiné normy chování a chápání určitých situací)

Tazatel musí při rozhovoru fungovat jako partner, motivátor a zároveň i psycholog a trochu i manipulátor. Není pouhý tazající se expert těžící vědomosti. Musí mít skutečný zájem o téma – předstírání je vždy dříve nebo později odhaleno. Před uskutečněním rozhovoru musí vědět především:

- co od rozhovoru očekává: na základě zjištění dosavadních informací o daném tématu musí formulovat předpoklady a očekávání z rozhovoru
- jak k rozhovoru přistupovat: musí mít osobní zájem, který nelze zaměnit za nutnost (musí se udělat výzkum) nebo zaujatost (musí se dokázat nebo vyvrátit nějaký předpoklad), používat informace od jiných respondentů se doporučuje jen ve velmi omezené míře
- jaké dotazy jsou dovoleny: opatrně je nutné nakládat s okruhem dotazů týkajících se osobního až intimního života, politické činnosti respondenta, je nutné si ujasnit s respondentem, zda je dané téma ochoten rozebírat při zaznamenávání na audio nebo video techniku; je nutné klást jednu jasnou a srozumitelnou otázku, co nejméně otázek zjišťovacích, na které lze odpovědět pouze ano nebo ne, naopak lze použít oznamovací věty, které posunou respondenta k dalšímu rozvinutí tématu nebo vlastnímu hodnocení, je vhodné používat otázky otevřené, uvozené tázacími zájmeny (kdo, co, jaký apod.) nebo příslovci (proč, kam, kde, kdy, jak apod.); je nutné se vyvarovat otázkám, které by svým obsahem sváděly respondenta k předem dané odpovědi, kterou „chce“ tazatel slyšet; v případě natáčení filmového dokumentu je nutné, aby respondent zopakoval na začátku své odpovědi obsah otázky, protože otázka samotná se do dokumentu nedává
- kdo mluví a jak poslouchat: vstup do rozhovoru ze strany tazatele musí být potlačen na minimum, tazatel musí disponovat empatií a uměním naslouchat včetně „nenápadné manipulace“ s tématy, adekvátní reakce (shodující se s použitelností záznamu v písemné i audiovizuální podobě), trpělivosti při přerušení rozhovoru; pozor na vyměnění rolí tazatele a respondenta, která by neměla při pořizování záznamu nastat, pokud se respondent ptá na něco k tématu tazatele, musí mu ten odpovědět co nejstručněji a tak, aby neovlivňoval jeho další úsudek nebo vyprávění

Přítomnost **třetí osoby** ze strany respondenta je možná pouze v krajním případě, kdy mu pomáhá překonat traumatizující vzpomínky nebo osvěžit paměť. Přítomnost třetí osoby ze strany tazatele je vhodná v případě videozáznamu, kdy by tazatel nebyl schopen se rovnocenně věnovat kvalitě natáčeného materiálu a vedeného rozhovoru.

Vymezení projektu

1. Vytyčit si v úvodu cíl nebo **cíle**, které by měly být splněny, související s výzkumným úkolem a předpoklady vytvořenými na základě prvotního seznámení se s tématem.

2. Definovat **možnosti**, a to především z hlediska:

- respondentů: možnost a schopnost je získat, přesvědčit k účasti na projektu, seznámit se s jejich schopnostmi a ochotou vypovídat, jejich počtem, věkem, místem bydliště, rodinnou a zdravotní situací
- dalšího materiálu: (ne)existence pramenů k dané tematice nebo srovnávacího materiálu
- financí: dostatečné a reálné zajištění.

3. Mít zajištěné základní **potřeby** nutné k výzkumu metodou oral history:

- lidské: schopnost komunikovat, vést rozhovor, potlačit svoji osobnost, být trpělivý, empatický
- organizační: jednotný postup u všech záznamů, podpořený společnými body osnovy, ujasněnou délkou a rozsahem rozhovoru a způsobem jeho následného zpracování
- technické: kvalitní technika s kompatibilními záznamovými formáty, schopnost tuto techniku obsluhovat
- etické: důsledné používání a dodržování smlouvy zajišťující povolení použít získaný rozhovor a další dokumentační materiál (fotografie, videa, písemný materiál apod.) za podmínek přesně ve smlouvě určených (zachování anonymity, neposkytování médiím apod.), důsledné dodržování autorizace rozhovorů.

4. Správně naplánovat **časový harmonogram**, složený z:

- přípravy: seznámení se s tématem a osobu, zajištění financí a trvalé vědomí o podmínkách jejich čerpání
- průběhu: věnovat dostatečnou dobu samotnému natáčení, upozornit na ni respondenta, je nutné počítat s přípravou techniky a respondenta na natáčení a následné doznívání rozhovoru (již při vypnuté technice, ale trvalé bdělosti tazatele), cca 1 hodina; nelze podceňovat dobu věnovanou samotnému rozhovoru, cca 1-2 hodiny
- zpracování: přepisy, autorizace, redakční úprava.

5. Mít předem určeno, jaké budou **výsledky** projektu a jak s nimi bude naloženo, a to z hlediska:

- záznamu: uložení a přístupnost, otázka zveřejnění; digitální záznam nelze uložit do sbírky
- výstupu: typ výstupu (filmový dokument, výstava, publikace), cílová skupina (obecně společnost nebo zaměření na nějakou věkovou či zájmovou skupinu)

Příprava rozhovoru

1. Obsahová příprava zahrnuje:

- vytvoření základních bodů osnovy rozhovoru
- seznámení se s tématem (archivní prameny, dobový tisk, literatura...)
- seznámení se s osobou respondenta z hlediska její minulosti i současnosti (základní informace o osobním životě, pracovní pozice, úspěchy a pády...)
- následné určení detailních bodů osnovy

2. Vytipování jednotlivých respondentů je možné na základě:

- dřívějšího osobního kontaktu: nejjednodušší, rizika – vedení rozhovoru s osobou, jejíž názory, postoje a životní osudy známe
- doporučení kolegů: vhodné, rizika – respondent již nebude mít zájem o další rozhovor, byť na odlišné téma
- doporučení společného známého: vhodné, rizika – respondent nebude mít o rozhovor zájem
- doporučení od respondenta: metoda sněhové koule, velmi účinné, rizika – nelze nechat vybírat respondenty za sebe, je nutné stále dodržovat vlastní kritéria výběru

3. Oslovení respondenta může proběhnout několika různými způsoby:

- oficiální cestou: dopis instituce, mail; různí respondenti reagují různě, občas je dopis považovaný za méně osobní a není tedy nutné na něj odpovídat
- osobní cestou: telefonem nebo osobně na doporučení určité osoby, kterou zná respondent i tazatel

V případě **nezájmu** respondenta o rozhovor je nutné zjistit:

- trvání nezájmu: pokud jde o krátkou indispozici nebo nemožnost, je možné dohodnout vzdálenější termín; v případě trvalého nezájmu je možné jeho názor zvrátit na základě dalších zjištění
- důvod nezájmu: zásadní odpor k rozhovoru a nahrávání → nelze s respondentem nadále počítat; věk a zdravotní důvody → je možné se dohodnout, zda jde o trvalý problém, nebo je možné vyčkat; osobní důvody (zatrpklost, nesouhlas se současnou interpretací události apod.) → jde o osobní výpověď, ale nikoliv materiál, který lze použít jako průkazný pramen a dokument; skromnost → je nutné respondenta přesvědčit o účelnosti a přínosu rozhovoru; obavy se špatné paměti → je nutné respondenta přesvědčit o schopnosti pomoci mu rozvzpomenout si, je možné připustit přítomnost třetí osoby; výmluvy, že dané téma je zpracované → je nutné vysvětlit, že jde o jeho osobní názor, postoj a příběh, nikoliv o obecně známé a zveřejňované hodnocení

V případě **zájmu** respondenta je nutné s ním dohodnout především:

- termín a místo setkání (dle potřeb narátora i tazatele)
- počet setkání
- účel rozhovoru
- použití techniky

- poskytnutí dalšího materiálu (fotografie, písemný materiál apod.)
- právní zajištění (smlouvy) a eventuální odměnu (v našem prostředí je finanční odměna neobvyklá, nicméně existují respondenti, kteří ji mohou požadovat)

4. Technická příprava musí především zajistit:

- stejný formát dat: kompatibilita zvukového a obrazového záznamu → vše digitální, audio 48 kHz/s, video formát 16:9 (widescreen); scanner na dokumenty, které nebude chtít respondent půjčit → minimálně 400 dpi; fotodokumentace → stejné parametry jako scanner; vhodné je zajištění kompatibility počítačového SW v případě většího počtu tazatelů
- ukládání dat: nutné zálohování, vytvořit systém ukládání nahrávek i prepisů
- přístupnost dat: nutné zajistit požadovanou přístupnost v souladu s požadavky respondenta (jen tazatelé, veřejné, veřejné na heslo)
- funkčnost techniky: selhání techniky způsobí nenávratnou ztrátu informací, proto je vhodné mít náhradní zdroje energie, popřípadě náhradní záznamové přístroje
- vhodné místo na nahrávání: s ohledem na potřeby respondenta i tazatele, na požadovanou kvalitu záznamu

5. Právní a etická příprava zajišťuje spokojenost respondenta i tazatele s výsledkem rozhovorů, a to prostřednictvím:

- smlouvy: vytvořené právníkem a garantující míru anonymity respondenta, kterou si sám určí (místo jména monogram, (ne)uvádění data narození a místa bydliště), výběr užití (pro práci instituce, pro badatele, školy, internet, média atd.), povolení použití dalšího materiálu
- prepisu rozhovoru: doslovný prepis zahrnující i přeřeknutí, opakování, pauzy apod. se pořizuje pro potřeby badatelů a tazatele, pro účely zveřejnění se rozhovor redakčně upravuje (míra závisí na použití)
- autorizace: korekce přeepsaného textu ze strany respondenta, je nutné vědomí tazatele, za jakým účelem byl rozhovor pořizován, a schopnost korekci regulovat

Průběh rozhovoru

V případě, že respondent není zcela přesvědčen o účasti na rozhovoru, je možné uskutečnit přípravný rozhovor, tj. rozhovor o rozhovoru. Jeho součástí by mělo být představení projektu, průběhu rozhovoru, osnovy, způsobu kladení otázek a odpovídání, právního zajištění rozhovoru a výstupů projektu. Pro kvalitní průběh rozhovoru je třeba především zajistit:

- vhodný termín: tazatel i respondent musí mít dostatek času, není vhodné časově řadit mezi jiné aktivity, tazatel musí počítat s tím, že během dne lze natočit pouze maximálně dva rozhovory (aby byly kvalitní), dále viz Vymezení projektu, bod 4
- vhodné místo: pro respondenta je obvykle vhodné jeho domácí prostředí, kde je nutné zajistit minimální rušení ze strany spolubydlících, obvyklé rozmístění osob u stolu je naproti sobě nebo přes roh stolu, aby bylo možné udržovat oční kontakt; tazatel musí vybrat místo podle svých záměrů, hodně nevhodná jsou veřejná místa (kavárny apod.), jejichž hluk záznam zcela likviduje; pro filmový dokument je vhodné pořídit záběry také z „terénu“, respondenta u dobového materiálu a předmětů, zajistit minimální rušivé elementy (hluknost z ulice při

otevřeném okně, telefony, televize, větrání počítače apod.), respondent by neměl sedět s oknem za zády, neměl by mít kostkované nebo pruhované oblečení, měl by se dívat na tazatele, který sedí vedle kamery, nikoliv do kamery

- záznamové prostředky: je nutné vypnout (ne jen ztišit!!) mobilní telefony, které při vyhledávání signálu mohou rušit záznam, což je při samotném pořizování nepostřehnutelné; při nahrávání na audiozáznam je nutné nastavit mikrofon směrem k respondentovi, ale zároveň mimo zdroj eventuálního možného zvukového rušení; při nahrávání na videozáznam je třeba zabírat respondenta z různých vzdáleností pro následné vystřídání obrazu v dokumentu, při rozhovoru je třeba pro kameru použít stativ, vhodné je, aby kameru obsluhoval někdo jiný, než tazatel; je dobré použít fotografie z natáčení, portréty respondenta (pokud s pořízením souhlasí), nelze fotografovat v okamžiku, kdy se pořizuje videozáznam, blesk ruší a vizuálně ničí záběry; pro tazatele je vhodné mít po ruce poznámkový blok, do kterého si může udělat poznámky, jaké téma chce rozebrat podrobněji, nebo k jakému je třeba se vrátit, popřípadě si ověřit získané informace; scanner je vhodný pro pořízení kvalitních digitálních kopií materiálu, které respondent není ochoten zapůjčit, je třeba, aby jej obsluhoval někdo další v průběhu rozhovoru, popřípadě aby tazatel počítal s dalším časem, pokud bude scannovat sám
- (ne)přítomnost dalších osob: v případě jejich přítomnosti je nutné předem jasně vymezit způsob jejich účasti (kdy a jak mohou vstupovat do rozhovoru, jaká je jejich role vůči respondentovi i tazateli)
- plynulost vyprávění: otázky pokládá tazatel na základě předem vytvořené osnovy, ale také v přímé reakci na vyprávění, musí usměrňovat tok myšlenek respondenta i jeho vyprávění, tj. „rozvykládat“ jej nebo „brzdit“, správně kladenými dotazy získat osobní názor eventuálně hodnocení dané situace či doby

Ukončení rozhovoru

Ukončit rozhovor lze především z důvodu:

- vyčerpání tématu: narátor již zjevně nemá co říci a zároveň odpověděl na všechny dotazy, které měl k tématu tazatel připravené
- vyčerpání narátora: především u starších lidí je nutné dbát na jejich zdravotní a psychický stav, který je nevhodné „přetáhnout“, respondent může mít zájem vyprávět delší dobu, než tazatel předpokládá, na druhou stranu musí tazatel poznat, kdy se respondent do odpovědi nutí, nebo je vyčerpaný, a musí umět rozhovor předčasně ukončit a dohodnout další setkání
- vyčerpání tazatele: tazatel nesmí dát vyčerpání, nesympatie či nezájem najevo!
- selhání techniky: pokud nemá tazatel záložní zdroje nebo záznamovou techniku, je nutné při zjištění závady rozhovor přerušit a domluvit na jindy; tazatel musí minimalizovat rizikové faktory, které by k podobné situaci vedly

Po ukončení pořizování záznamu musí tazatel počítat s časem, kdy rozhovor tzv. dobíhá bez přítomnosti techniky, při uvolněnější atmosféře, dalšího rozebírání tématu, dotazování ze strany respondenta apod., někdy i s drobným pohoštěním nebo občerstvením. V rámci této části je vhodné:

- získat doplňující materiál (fotografie, písemnosti apod.)
- dohodnout další setkání
- projednat administrativní záležitosti (uzavření smlouvy, zajištění kontaktů pro předání přepsaného rozhovoru)
- předání „odměny“ za rozhovor, což je v našem prostředí především otázka různých publikací, volných vstupenek, eventuálně drobných předmětů, výjimečně peněžní částky
- získat kontakty na další možné respondenty
- zopakovat informace o zamýšleném využití získaného materiálu

Zpracování rozhovoru

Pro jednodušší orientaci tazatele i eventuálních dalších badatelů je vhodné vytvořit bezprostředně po rozhovoru **protokol o rozhovoru**, který obsahuje zejména:

- základní údaje o narátorovi
- základní údaje o průběhu rozhovoru
- popis nonverbální charakteristiky narátora
- zjevné historické novinky a nepřesnosti obsažené v rozhovoru
- rušivé momenty rozhovoru
- odkaz pro eventuální následný rozhovor

Další zpracování rozhovoru spočívá především v:

- přepisu: v úvodu obsahuje základní informace o narátorovi, místě a času rozhovoru, přepisují se otázky a odpovědi; doslovný přepis rozhovoru se pořizuje včetně přerázků, opakování slov, vsuvek (eee, hm apod.), odmlčení (---), nedokončených vět (...), přímé řeči atd.; pro potřeby publikování je možný (a někdy i vhodný) redakční zásah, jehož rozsah závisí na snaze o zachování autenticity, vyjadřovacích schopností respondenta, jeho jazykových prostředků, za jakým účelem a pro jaké cílové skupiny bude výsledek použit atd.
- analýze: závislá na určeném cíli, získaném materiálu, pro jaké potřeby a z hlediska jakého oboru je pořizována, pro jaké cílové skupiny
- interpretaci: závislá na úhlu pohledu interpreta, vždy se jedná o společné dílo narátora a tazatele, vždy obsahuje objektivní a subjektivní pohled

Zpracovala: PhDr. Jana Poláková, Ph.D.

25. 10. 2016